

Alles Kidzzz: Invloed van betrokkenheid en verwachtingen van ouders op het pro sociaal gedrag van
kinderen

Kim H. van Dooijeweert

Universiteit Utrecht

Studentnummer: 3457265

Faculteit: Pedagogische wetenschappen

Studierichting: Master maatschappelijke opvoedingsvraagstukken

Thesisbegeleider: Dr. W.M. van Londen - Barentsen

Tweede beoordelaar: Drs. Sabine Stoltz

Datum: 24 juni 2011

Abstract

Aim: The purpose of this study was to investigate whether the intervention 'Alles Kidzzz' (AK) improves the prosocial behaviour of indicated children with externalizing problem behaviour. In addition, the effect, on prosocial behaviour, of parental involvement and the parents' expectations of AK, were examined. **Participants:** The sample consisted of 263 children; 190 children in the intervention group and 73 children in the control group. The mean age was 10 years. In addition, 199 mothers and 130 fathers participated in the study. **Methods:** The MESSY was used to examine the prosocial behaviour according to mother, and father. The prosocial behaviour, reported by the child, was examined with the VSVJ. The level of parental involvement of the mother and father was assessed with the APQ. The parental expectations of AK were measured using the PETS. **Results:** Regardless of condition group, the prosocial behaviour of children was increasing. Immigrant children were more prosocial than non-immigrant children at T2. Maternal involvement affected the prosocial behaviour of boys according to mother and both parents at T2. In addition, maternal involvement was related to prosocial behaviour according to mother at T3. The paternal expectations seemed to affect the prosocial behaviour according to father at T2 and T3. **Conclusion:** Even without AK, the prosocial behaviour of children improved. However, parental involvement of the mother and the expectations of the father seemed to affect the prosocial behaviour of children. **Keywords:** Prosocial behaviour, parental involvement, expectations, child training, externalizing problem behaviour.

Samenvatting

Doel: Het doel van deze studie was om te onderzoeken of een Alles Kidzzz (AK) training het sociaal gedrag van kinderen met externaliserend probleemgedrag verbetert. Daarnaast is de invloed van ouderlijke betrokkenheid en de verwachtingen van ouders van AK onderzocht op sociaal gedrag. **Deelnemers:** De onderzoeksgroep bestond uit 263 kinderen; 190 kinderen in de interventiegroep en 73 kinderen in de controle groep. De gemiddelde leeftijd was 10 jaar. Daarnaast namen 199 moeders en 130 vaders deel aan het onderzoek. **Methode:** De MESSY is gebruikt om het sociaal gedrag volgens moeder en vader te onderzoeken. Met de VSVJ is het sociaal gedrag gerapporteerd door het kind onderzocht. De ouderlijke betrokkenheid van moeder en vader is nagegaan met de APQ. De verwachtingen die ouders hadden van AK werd gemeten met de PETS. **Resultaten:** Het sociaal gedrag van kinderen nam toe, ongeacht AK. Allochtone kinderen waren meer sociaal dan autochtone kinderen op T2. Ouderlijke betrokkenheid van moeder was van invloed op het sociaal gedrag van jongens volgens moeders en beide ouders op T2. Daarnaast was de ouderlijke betrokkenheid van moeder gerelateerd aan het sociaal gedrag volgens moeder op T3. De verwachtingen van vader leken effect te hebben op het sociaal gedrag volgens vader op T2 en T3. **Conclusie:** Het sociaal gedrag van kinderen verbetert ondanks AK. Ouderlijke betrokkenheid van moeder en verwachtingen van vader lijken effect te hebben op het sociaal gedrag van kinderen. **Trefwoorden:** Sociaal gedrag, ouderlijke betrokkenheid, verwachtingen, kindtraining, externaliserend probleemgedrag.

Alles Kidzzz: Invloed van betrokkenheid en verwachtingen van ouders op het prosociaal gedrag van kinderen

Externaliserend probleemgedrag komt regelmatig voor bij kinderen op de basisschool (Schaeffer et al., 2006). Dit probleemgedrag blijft bij een kleine groep kinderen, 5-10 procent, redelijk stabiel. Het is vooral deze groep kinderen die een verhoogd risico loopt op het verkrijgen van ernstigere problemen in de toekomst. Externaliserend probleemgedrag kan namelijk leiden tot antisociaal en delinquent gedrag in de adolescentie (Broidy et al., 2003; Loeber, Farrington, & Petechuk, 2003).

De school is een belangrijke context om gericht interventies in te zetten op het voorkomen of verminderen van externaliserend probleemgedrag van kinderen. In de schoolcontext vindt veel onderlinge agressie plaats tussen kinderen en het is de enige context met universele toegang tot alle kinderen (Wilson & Lipsey, 2007). De school heeft de mogelijkheid kinderen te selecteren die externaliserend probleemgedrag vertonen. Het blijkt dat gerichte interventies voor geïndiceerde kinderen met agressief en storend gedrag het meest effectief zijn (Wilson & Lipsey, 2007). Sommige interventies richten zich naast het verminderen van gedragsproblemen, ook op het sociale aspect; het aanleren en vergroten van prosociale gedragingen van kinderen (Frey, Nolen, Van Schoiack Edstrom, & Hirschstein, 2005; Lochman & Wells, 2002). Het verbeteren van prosociaal gedrag kan dus een subdoel zijn in trainingen om externaliserend probleemgedrag van kinderen te verminderen.

Een geïndiceerd preventieprogramma, ontwikkelt voor kinderen van 9 tot en met 12 jaar op de basisschool met externaliserende gedragsproblemen, is Alles Kidzzz. Door het aanleren van sociale vaardigheden probeert een GGZ-preventiemedewerker het externaliserend gedrag van kinderen te verminderen (Kruuk & Hüdepohl, 2007). De Universiteit Utrecht voert een effectonderzoek uit naar Alles Kidzzz. Deze studie is een aanvullend onderzoek en gaat na wat het effect is van Alles Kidzzz op het prosociaal gedrag van kinderen. Het prosociaal gedrag van kinderen blijkt gerelateerd te zijn aan de mate van ouderlijke betrokkenheid (Hallmark Kerr, Beck, Downs Shattuck, Kattar, & Uriburu, 2003). Ouders die betrokken zijn bij hun kind en het kind laten mee doen aan Alles Kidzzz, zullen ongetwijfeld vooraf verwachtingen hebben van de training. Verwachtingen van mensen spelen een belangrijke rol om te participeren in een behandeling en om een therapeutische verandering tot stand te brengen (Nock, Phil, & Kazdin, 2001). Daarom staat de volgende onderzoeksvraag centraal in deze studie: In hoeverre zijn de mate van betrokkenheid van ouders bij hun kinderen en hun verwachtingen van de training van invloed op de verbetering van het prosociaal gedrag van kinderen na een Alles Kidzzz training? En in hoeverre is deze samenhang verschillend voor gezinnen met een andere culturele achtergrond en voor jongens en meisjes?

In het theoretische kader zullen de begrippen antisociaal en prosociaal gedrag worden gedefinieerd en wordt nagegaan hoe de ontwikkeling van prosociaal gedrag van kinderen verloopt. Daarna bespreken we schoolinterventies die gericht zijn op het verbeteren van prosociaal gedrag. Vervolgens bespreken we de invloed van ouderlijke betrokkenheid en de verwachtingen van ouders bij

kindtrainingen op effectiviteit. Na het theoretische kader volgt een beschrijving van het methodedeel en de resultaten. Het artikel eindigt met een conclusie, discussie en aanbevelingen.

Prosociaal gedrag

Antisociaal gedrag komt frequent voor onder jeugdigen en wordt vaak gedefinieerd in openlijke gedragsproblemen, zoals schreeuwen, driftaanvallen en (lichamelijke) agressie en verborgen gedragsproblemen, zoals liegen en stelen (McCart et al., 2006). Externaliserende problemen bestaan uit agressieve, antisociale en delinquente gedragingen (Bukowski, Brendgen, & Vitaro, 2007). Prosociale kinderen beoordelen relatief vaker agressieve reacties als negatief en prosociale reacties als positief dan hun leeftijdsgenoten (Nelson & Crick, 1999). Daarnaast is het sociaal gedrag van kinderen negatief geassocieerd met externaliserende gedragsproblemen (Hay & Powbly, 2003). Eisenberg en collega's (1998) verstaan onder sociaal gedrag 'vrijwillige gedragingen die een ander persoon ten goede komen' (p. 646). Het zijn proactieve en reactieve gedragingen die dienen om de behoeften en het welzijn van anderen te bevorderen (Hastings, Utendale, & Sullivan, 2007). Voorbeelden van sociale gedragingen zijn andere mensen helpen, het spontaan delen met anderen, participeren in dienstverlenende activiteiten en het proberen te troosten van andere kinderen (Eisenberg et al., 1998; Hoffman, 2000). Radke-Yarrow, Zahn-Waxler en Chapman (1983, zoals beschreven in Hastings et al., 2007) noemen een reeks affectieve- en gedragselementen die toebehoren tot sociaal gedrag zoals empathie, sympathie, compassie, zorg, troosten, helpen, delen, meewerken, vrijwilligerswerk en doneren. Fabes en collega's (1999) vergelijken sociaal gedrag ook wel met moreel redeneren en morele gedragingen. Kortom een breed scala aan gedragingen vallen onder de noemer van sociaal gedrag. Volgens Eisenberg et al. (1998) is altruïsme een subgroep van sociaal gedrag. De definitie van altruïsme is 'intrinsiek gemotiveerd vrijwillig gedrag met de intentie iemand anders te helpen' (p. 647). Omdat het echter onmogelijk is om onderscheid te maken tussen acties die altruïstisch gemotiveerd zijn en acties die minder nobel gemotiveerd zijn, is het belangrijk dat het bredere domein van sociaal gedrag centraal staat. Daarnaast spelen emoties, zoals empathie, een belangrijke rol in de ontwikkeling van sociale waarden, motieven en gedragingen. Empathie is een affectieve reactie, die voortkomt uit het begrip van de emotionele conditie van iemand anders die vergelijkbaar is met wat de andere persoon voelt (Eisenberg et al., 1998).

Zowel individuele als sociale en contextuele processen kunnen van invloed zijn op de mate van sociaal gedrag in de adolescentiefase. Eisenberg et al. (1998) bespreken een meta-analyse van 259 studies die gepubliceerd zijn tussen 1974 en 1994. In deze analyse onderzochten ze leeftijdsgerelateerde veranderingen van sociaal gedrag door participanten te categoriseren in leeftijdsgroepen, vanaf de kindertijd tot de adolescentiefase. Uit de resultaten bleek dat het sociaal gedrag toenam naarmate iemand ouder werd. In navolging van dit onderzoek hebben Fabes, Carlo, Kupanoff en Laible (1999) de data opnieuw geanalyseerd om te achterhalen of er verschillen optreden in de mate van sociaal gedrag later in de ontwikkeling, namelijk tijdens de adolescentiefase. Ze hebben de resultaten van 125 studies gebruikt waarin specifieke leeftijdsgerelateerde vergelijkingen werden gemaakt. Het bleek dat adolescenten over het algemeen meestal niet participeren in

onderzoeken gericht op prosociaal gedrag. In overeenstemming met de resultaten van Eisenberg et al. (1998) bleek dat oudere leeftijdsgroepen meer prosociaal gedrag vertoonden dan jongere leeftijdsgroepen. Echter, wanneer de vroege adolescentiefase (13-15 jaar) werd vergeleken met de late adolescentiefase (16-18 jaar) bleek er geen significant verschil te zijn in de mate van prosociaal gedrag. Het blijkt dus dat jongeren over het algemeen meer prosociaal zijn dan jongere kinderen en dat dit verschil ontstaat tijdens de vroege adolescentiefase (Fabes et al., 1999).

De toename van prosociaal gedrag is kenmerkend voor de sociale ontwikkeling van kinderen (Eisenberg et al., 1998), maar tijdens de adolescentiefase blijft het prosociaal gedrag van kinderen stabiel (Fabes et al., 1999). Een longitudinaal onderzoek dat is uitgevoerd door Eisenberg en collega's (1999) heeft de prosociale ontwikkeling van zowel zestien mannen als zestien vrouwen vanaf het 4^e tot en met het 20^e levensjaar gevolgd. De participanten zijn negen keer geïnterviewd en er is gebruik gemaakt van zelfrapportages en rapportages van moeders en vrienden. De resultaten van dit onderzoek ondersteunen de opvatting dat wanneer een persoon op jonge leeftijd aanleg heeft om prosociaal te reageren in bepaalde situaties, dit door de tijd heen consistent zal zijn. Prosociaal gedrag van kleuters, zoals 'spontaan delen met andere kinderen', voorspelt prosociaal gedrag van adolescenten op 17-jarige leeftijd in de wijze waarop zij reageren op anderen (Eisenberg et al., 1999). Ook de onderzoeksresultaten van het longitudinaal onderzoek van Nantel-Vivier en collega's (2009) geven de stabiliteit van de ontwikkeling van prosociaal gedrag weer. Het onderzoek omvat twee onderzoeksgroepen; één uit Canada en één uit Italië. De onderzoeksgroep uit Canada bestond uit 1037 jongens, die geselecteerd zijn in de kleuterklas. De kinderen waren woonachtig in de laag sociaaleconomische gebieden van Canada. Leerkrachten en moeders hebben jaarlijks, toen de jongens tussen de 10 en 15 jaar waren, vragenlijsten ingevuld over het prosociaal gedrag van het kind. Uit de resultaten bleek dat het prosociaal gedrag van de jongens stabiel bleef of zelfs afnam na verloop van tijd. De onderzoeksgroep uit Italië bestond uit 472 kinderen, waarvan 209 meisjes. De participanten varieerden in sociaaleconomische achtergrond. De kinderen zijn beoordeeld op de leeftijd van 10 tot en met 14 jaar en jaarlijks werden vragenlijsten afgenomen bij de kinderen en de leerkrachten. Ook deze onderzoeksresultaten lieten na verloop van tijd een stabiliteit of afname van prosociaal gedrag zien bij de kinderen. Enkel uit de leerkrachtbeoordelingen werd een subgroep van kinderen met een verhoogd niveau van prosociaal gedrag onderscheiden. Kortom, zowel de onderzoeksgroep in Canada als in Italië laten een stabiliteit van de ontwikkeling van prosociaal gedrag zien. Dit impliceert dat de mate van prosociaal gedrag bij de meerderheid van de kinderen in de leeftijd van 10 tot en met 15 jaar niet stijgt (Nantel-Vivier et al., 2009).

Schoolinterventies gericht op verbetering van prosociaal gedrag

Zowel prosociaal als antisociaal gedrag laat een stabiliteit zien vanaf de kleutertijd naar de adolescentie (Broidy et al., 2003; Eisenberg et al., 1999) en Frey en collega's (2005) vermoeden dat vroeg interveniëren voordelen heeft op de lange termijn. Basisschoolprogramma's gericht op bijvoorbeeld het versterken van sociale competenties, preventie van geweld en conflictoplossing zijn ontstaan om maatschappelijk verantwoord gedrag te bevorderen en agressief gedrag te verminderen

(Frey et al., 2005). Wilson en Lipsey (2007) maakten onderscheid in vier typen schoolinterventies; universele programma's, geselecteerde/geïndiceerde programma's, programma's op speciaal basisonderwijs en uitgebreide multimodale programma's. Het onderzoek ging met behulp van een meta-analyse de effectiviteit na van psychosociale preventieprogramma's op scholen, met als doel het agressief en probleemgedrag van kinderen te verminderen. Elk programma veronderstelde dat bepaalde sociale en emotionele factoren agressief gedrag veroorzaakten of tegengingen (zoals sociale vaardigheden en emotionele zelfregulering). De programma's maakten vaak gebruik van verschillende interventiebenaderingen; cognitievegeoriënteerde programma's, gedragsprogramma's, sociale vaardigheden training en begeleiding en therapie. Wilson en Lipsey (2007) hebben 249 experimentele en quasi-experimentele studies geanalyseerd. Een selectiecriteria voor de meta-analyse was dat studies op minstens één van de volgende uitkomstvariabelen effecten moesten beoordelen: 1) agressief of gewelddadig gedrag, 2) storend gedrag en 3) zowel agressief als storend gedrag. Het verbeteren van sociaal gedrag was dus geen selectiecriteria. De resultaten toonden aan dat universele interventies en gerichte interventies voor geïndiceerde kinderen met agressief en storend gedrag het meest effectief waren in het verminderen van agressief gedrag. De interventie-effecten waren groter bij beter geïmplementeerde programma's en programma's waarbij kinderen met een hoger risico op agressief gedrag betrokken waren (Wilson & Lipsey, 2007). Interventies kunnen dus worden ingezet om externaliserende gedragsproblemen te verbeteren.

Second Step is een voorbeeld van een universeel preventieprogramma waarin het verminderen van de ontwikkeling van sociale, emotionele en gedragsproblemen en het bevorderen van de ontwikkeling van kerncompetenties centraal staan. Het programma richt zich op het bevorderen van empathie, het oplossen van sociale problemen en impulsbeheersing. Prosociaal gedrag wordt omschreven als empathisch, sociaal verantwoordelijk gedrag (Frey, Hirschstein, & Guzzo, 2000). Grossman en collega's (1997) hebben het effect van Second Step onderzocht bij 49 schoolklassen (N = 790). Kinderen varieerden in de leeftijd van 6 tot en met 8 jaar. Uit observaties bleek dat de lichamelijke agressie afnam bij de interventiegroep, maar niet bij de controle groep. Vriendelijk gedrag, waaronder sociale en neutrale reacties, nam toe bij kinderen in de interventiegroep en bleef consistent in de controle groep. De resultaten van Second Step tonen een afname van agressief gedrag en een toename in sociaal competent gedrag van kinderen. Het onderzoek doet vermoeden dat sociale en emotionele vaardigheden kunnen worden aangeleerd. Daarnaast zou het verwerven van fundamentele sociale en emotionele vaardigheden agressief gedrag bij jeugdigen verminderen (Grossman et al., 1997). Frey et al. (2005) hebben ook het effect van Second Step onderzocht. Zij zijn daarentegen ingegaan op de relaties tussen de sociale cognities, zoals doelen, overtuigingen en attributies en het sociaal en antisociaal gedrag. Vijftien basisscholen in drie steden hebben deelgenomen aan het onderzoek. De kinderen waren in de leeftijd van 7 tot en met 11 jaar. De interventiegroep en controlegroep bestonden uit respectievelijk 620 en 615 kinderen. Het gedrag werd gemeten aan de hand van leerkrachtrapportages, zelfrapportages en directe observaties. De sociale cognities zijn gemeten met behulp van hypothetische vignetten. De onderzoeksresultaten toonden dat

de interventiegroep meer de voorkeur gaf aan sociale doelen dan de controlegroep. Ook hadden kinderen in de interventiegroep in mindere mate bemiddeling van volwassenen nodig bij conflicten dan kinderen in de controlegroep. Daarnaast gedroegen kinderen in de interventiegroep zich minder agressief en waren meisjes ook meer coöperatief. Uit de leerkrachtrapportages bleek dat het sociale gedrag van de kinderen verbeterde naarmate de tijd verstreek. Kinderen met de voorkeur voor coöperatieve doelen waren meer sociaal competent en minder antisociaal dan kinderen met de voorkeur voor doelen gericht op hun eigenbelang. Deze onderzoeksresultaten doen vermoeden dat positieve doelen en overtuigingen in combinatie met vaardigheden gezien kunnen worden als protectieve factoren om antisociaal gedrag tegen te gaan. Om zich op een sociale verantwoorde manier te gedragen, moeten kinderen beschikken over relevante vaardigheden en de motivatie hebben om deze vaardigheden te gebruiken (Frey et al., 2005).

Het Coping Power Programma is een voorbeeld van een preventieve geïndiceerde interventie voor agressieve kinderen. Uit onderzoek van Lochman en Wells (2002) is gebleken dat de proactieve agressie afnam en de sociale vaardigheden verbeterden in de interventiegroep, in tegenstelling tot de controle groep. Omdat het onduidelijk was of deze effecten behouden bleven in de follow-up periode, hebben Lochman en Wells (2004) deze effecten geëvalueerd in een ander onderzoek. Er hebben 183 jongens meegedaan aan het onderzoek, die in de overgangsfase zaten van de basisschool naar de middelbare school. Deze jongens zijn willekeurig toegewezen aan drie groepen; een interventiegroep met een kindcomponent, een interventiegroep met zowel een kind- als een oudercomponent en een controle groep. Uit de resultaten bleek dat jongens die hebben meegedaan aan het Coping Power Programma lagere aantallen van zelfgerapporteerde verborgen delinquentie toonden tijdens de follow-up meting één jaar later. Het programma liet ook significante effecten op de nameting zien wat betreft de leerkrachtrapportages. De nameting liet zien dat gedragsproblemen op school meer verminderden bij kinderen in de interventiegroep, dan in de controle groep. Een kanttekening bij de resultaten van dit onderzoek is dat er niet werd gekeken naar de effecten van de training op het prosociaal gedrag van de kinderen. Kortom een preventieve interventie voor preadolescente jongens met een hoog risico voor agressief gedrag kan ertoe leiden dat antisociaal probleemgedrag voorkomen wordt als jongeren in de adolescentiefase komen. Deze effecten kunnen zelfs één jaar blijven bestaan nadat de interventie is beëindigd (Lochman & Wells, 2004).

Ouderlijke betrokkenheid

Ouderlijke betrokkenheid is een complex construct en omvat vele gedragingen en attitudes (Kohl, Lengua, & McMahon, 2000). Grolnick en Slowiaczek (1994) onderscheidde drie dimensies van ouderlijke schoolbetrokkenheid: a) gedrag (participeren in schoolactiviteiten en helpen met het maken van huiswerk), b) cognitief-intellectueel (het kind blootstellen aan intellectueel stimulerende activiteiten, en c) persoonlijk (op de hoogte blijven van de scholing van het kind). Semke en collega's (2010) splitsten in hun onderzoek gezinsbetrokkenheid op in thuisgerelateerde betrokkenheid en schoolgerelateerde betrokkenheid. Gezinsbetrokkenheid werd gedefinieerd als de actieve betrokkenheid van gezinsleden bij activiteiten en gedragingen thuis en op school, om het leerproces en

de ontwikkeling van het kind te versterken (Fantuzzo, Tighe, & Childs, 2000). Frick, Christian en Wootton (1999) verstaan onder ouderlijke betrokkenheid bij de activiteiten van de kinderen bijvoorbeeld kennis hebben van vrienden en betrokken zijn bij de schoolactiviteiten van het kind. Uit dit overzicht blijkt dat er verschillende opvattingen zijn met betrekking tot ouderlijke betrokkenheid; deze studie zal uitgaan van de definitie van Frick et al. (1999).

De betrokkenheid van ouders bij de activiteiten van hun kinderen neemt af naarmate kinderen ouder worden (Frick et al., 1999). Frick en collega's (1999) hebben de relatie tussen ouderschapspraktijken en gedragsproblemen onderzocht bij 179 klinisch verwezen kinderen en adolescenten. Ouderlijke betrokkenheid was één van de onderzochte categorieën van ouderschapspraktijken. De participanten waren in de leeftijd van 6 tot 17 jaar en werden onderverdeeld in drie leeftijdsgroepen; 6-8 jaar, 9-12 jaar en 13-17 jaar. De participanten waren overwegend blanke jongens afkomstig uit lager sociaaleconomische klassen. Uit de resultaten bleek dat de betrokkenheid van moeders bij de activiteiten van hun kinderen significant afnam na de leeftijd van negen jaar. De correlatie tussen ouderlijke betrokkenheid en gedragsproblemen van kinderen was het hoogst in de leeftijdsgroep van adolescenten. De afname van ouderlijke betrokkenheid kan volgens Frick et al. (1999) een reactie zijn op de behoefte aan meer autonomie van adolescenten. Desondanks kan een zekere mate van positieve betrokkenheid belangrijk zijn voor het verminderen van het risico van gedragsproblemen bij kinderen.

Behalve dat ouderlijke betrokkenheid gerelateerd is aan probleemgedrag, bestaat er ook een verband tussen de betrokkenheid van ouders en prosociaal gedrag (Hallmark Kerr et al., 2003). Hallmark Kerr en collega's (2003) hebben de relatie tussen ouderlijke betrokkenheid en probleemgedrag en prosociaal gedrag onderzocht onder 446 Latino adolescenten. Het onderzoek ging in op vijf perspectieven van betrokkenheid: perceptie van adolescenten op ouderlijk toezicht, familie verbondenheid, sociaal-culturele aanmoediging van ouders en familie, academische aanmoediging en academische support. De hypothese was dat adolescenten met een hogere mate van familiale betrokkenheid minder probleemgedrag en meer prosociaal gedrag zouden vertonen. Uit de resultaten bleek de gezinscontext een beschermende factor te zijn, die risico's van jongeren verminderde. Betrokkenheid, zoals sociaal-culturele aanmoediging van ouders en het gezin, was positief gerelateerd aan prosociaal gedrag. Daarnaast bleek dat een hoge mate van gezinsverbondenheid en ouderlijke monitoring de meest belangrijke voorspellers waren van de afname van probleemgedrag (Hallmark Kerr et al., 2003). Ook Deković, Janssens en Van As (2003) hebben verschillende aspecten van het gezin onderzocht die gerelateerd zijn aan antisociaal gedrag van adolescenten. Er werd onderscheid gemaakt tussen globale (de sociaal economische status en de compositie van het gezin), distale (ouderlijke depressie en vertrouwen), contextuele (de kwaliteit van andere relaties in de familie) en proximale factoren. De meeste proximale factor van het kind is het ouderlijke gedrag in interactie met het kind. Een taak van ouders is het bieden van een veilige, warme en aanhankelijke omgeving waarin het kind werd gestimuleerd. De onderzoeksgroep bestond uit 508 gezinnen met een adolescent (254 jongens en 254 meisjes). De onderzoeksgroep werd gecategoriseerd in drie groepen: vroege

adolescentie (12 en 13 jaar), middel adolescentie (14 en 15 jaar) en late adolescentie (16 en 18 jaar). De oudergroep bestond uit 969 ouders (502 moeders en 467 vaders) en de gezinnen waren van Nederlandse afkomst. De proximale factoren waren onderverdeeld in responsiviteit, betrokkenheid, straf en discipline, monitoren en consistentie. De resultaten lieten zien dat proximale factoren significante voorspellers zijn voor antisociaal gedrag. Het bleek dat ouders die hun kinderen ondersteunen door middel van begeleiding, zoals toezicht houden in plaats van bestraffen en consistent zijn in hun gedrag ten opzichte van hun kinderen, een lager risico hadden dat hun kind antisociaal gedrag vertoonde (Deković et al., 2003). Er zijn dus aanwijzingen dat ouderlijke betrokkenheid kan leiden tot een vermindering van probleemgedrag en een verbetering van prosociaal gedrag van kinderen.

Ouderlijke verwachtingen

Verwachtingen van mensen spelen een belangrijke rol om te participeren in een behandeling en om een therapeutische verandering tot stand te brengen (Nock, Phil, & Kazdin, 2001). Mensen met verwachtingen van een behandeling die consistent zijn met de kenmerken van een behandeling en die geloven dat de behandeling de moeite waard is blijven naar alle waarschijnlijkheid in behandeling. Daarnaast leiden de positieve verwachtingen ook tot een grotere therapeutische verandering dan bij mensen die bij de start van de behandeling geen positieve verwachtingen hebben (Frank & Frank, 1991, zoals beschreven in Nock et al., 2001). Volgens Nock et al. (2001) kunnen de verwachtingen van het kind van invloed zijn op de therapeutische verandering in kindtherapie. Echter, het zijn vaak de ouders die besluiten dat een kind een interventie nodig heeft. Daarom kunnen ouderverwachtingen over de effectiviteit en structuur van de interventie van belang zijn of het kind wel of niet zal deelnemen. Nock en collega's (2001) hebben twee onderzoeken uitgevoerd omtrent de ouderlijke verwachtingen van kindtherapie. De onderzoeksgroep bestond uit 405 kinderen in de leeftijd van 2 tot en met 15 jaar die oppositieel, agressief en antisociaal gedrag vertoonden. In het eerste onderzoek gingen de auteurs na in hoeverre gezins-, ouder- en kindkenmerken gerelateerd waren aan de verwachtingen die ouders hadden voorafgaand aan de kindtherapie. Het bleek dat sociaaleconomische achterstand, een oudere leeftijd van het kind, een hogere mate van disfunctioneren van het kind en een hogere mate van ouderlijke stress en depressie gerelateerd waren aan lagere verwachtingen van ouders. Het tweede onderzoek had als doel om belemmeringen te voorspellen van de deelname aan behandeling, behandelingsopkomst en voortijdige beëindiging van de behandeling. De resultaten toonden aan dat ouders die niet verwachtten dat de behandeling effectief zou zijn en die onjuiste opvattingen hadden over de structuur van de therapie, meer belemmeringen ondervonden in deelname aan de therapie (Nock et al., 2001). Deze resultaten doen vermoeden dat verwachtingen van ouders gerelateerd zijn aan interventie-uitkomsten bij kinderen.

Deze studie

Vanuit de literatuur hebben we de volgende verwachtingen met betrekking tot het prosociaal gedrag van kinderen. Ten eerste wordt nagegaan of een Alles Kidzzz training leidt tot een verbetering van prosociaal gedrag van kinderen. Volgens Eisenberg en collega's (1998) is een toename in de

ontwikkeling van pro sociaal gedrag kenmerkend voor de sociale ontwikkeling van kinderen in de preadolescentiefase. Dit zou betekenen dat het pro sociaal gedrag zowel in de interventiegroep als in de controle groep toeneemt, ondanks de Alles Kidzzz training die de interventiegroep ontvangt. Daarentegen vermoeden Frey en collega's (2005) dat vroeg interveniëren voordelen heeft op de lange termijn. Basisschoolprogramma's gericht op bijvoorbeeld het versterken van sociale competenties, preventie van geweld en conflictoplossing zijn ontstaan om maatschappelijk verantwoord gedrag te bevorderen en agressief gedrag te verminderen (Frey et al., 2005). Dit impliceert dat wanneer kinderen op jonge leeftijd een interventie zoals Alles Kidzzz aangeboden krijgen, het pro sociaal gedrag meer toeneemt naarmate zij ouder worden. Ten tweede gaan we in dit onderzoek na of ouderlijke betrokkenheid gerelateerd is aan een toename van pro sociaal gedrag van kinderen. Op basis van Hallmark Kerr en collega's (2003) blijkt dat de mate van ouderlijke betrokkenheid gerelateerd is aan het pro sociaal gedrag van kinderen. Dit doet vermoeden dat een hogere mate van ouderlijke betrokkenheid leidt tot minder probleemgedrag en meer pro sociaal gedrag van kinderen. Tot slot wordt onderzocht of de mate waarin ouders verwachtingen hebben van de Alles Kidzzz training gerelateerd is aan een verbetering in het pro sociaal gedrag van kinderen. Als cliënten geloven dat een interventie de moeite waard is, is de kans groter dat zij in behandeling blijven en grotere veranderingen bereiken dan cliënten die deze verwachtingen niet hebben (Frank & Frank, 1991, zoals beschreven in Nock et al., 2001). Wanneer ouders hogere verwachtingen hebben van een interventie, kan het ertoe leiden dat ouders meer betrokken zijn bij hun kinderen en dus ook bij de Alles Kidzzz training. Dit zou als effect kunnen hebben dat het pro sociaal gedrag van kinderen toeneemt.

Methoden

Opzet

Over een periode van drie jaar (2008-2010) is een effectiviteitonderzoek uitgevoerd naar de preventieve interventie Alles Kidzzz, gericht op kinderen met geïndiceerde externaliserende gedragsproblemen. Zowel in Utrecht als in 's-Hertogenbosch werden 24 scholen volgens het toeval geselecteerd. Op iedere school werden twee jaar Alles Kidzzz trainingen uitgevoerd, waarvan één jaar in combinatie met de oudertraining Alles Kidzzz plus. Daarnaast behoorde elke school één jaar toe aan de controlegroep; er werd dan geen training gegeven. Door iedere school zowel in de interventiegroep als in de controle groep te laten participeren is ervoor gezorgd dat de effecten van de interventie niet konden worden toegeschreven aan schoolfactoren. Bovendien waren scholen meer bereid om deel te nemen aan de controle groep als ze verzekerd werden van een Alles Kidzzz training.

Procedure

Nadat de scholen waren geselecteerd, ontvingen de ouders van alle kinderen in groep zes een brief met algemene informatie over het onderzoek. Daarbij werd gevraagd of de ouders toestemming gaven voor leerkrachten om een vragenlijst in te vullen over hun kind. Met behulp van de Teacher Report Form (Achenbach, 1991) werd het niveau van externaliserend gedrag van de kinderen door de leerkracht bepaald. Vervolgens zijn kinderen op basis van hun t-scores geselecteerd; kinderen met een t-score > .60 hadden een (sub) klinisch niveau van externaliserend gedrag en konden deelnemen aan

het onderzoek. De leerkrachten informeerden de ouders van de kinderen die geselecteerd waren. Daarnaast namen de onderzoekers telefonisch contact op met de ouders om hen uit te nodigen voor een kennismakingsgesprek, waarin zij geïnformeerd werden over het onderzoek. Nadat toestemming werd verkregen, is de baseline uitgevoerd. Bij elk kind is een voormeting, een nameting en een follow-up meting na zes maanden afgenomen. De trainingen en de afname van de vragenlijsten bij kinderen zijn uitgevoerd door opgeleide assistenten. Ouders ontvingen de vragenlijsten via hun kind nadat een onderzoeksassistent op school was geweest. Aan de ouders werd gevraagd om de vragenlijsten binnen een week terug te zenden. Kinderen kregen een klein cadeautje voor hun deelname. Ouders en leerkrachten hebben een kleine onkostenvergoeding ontvangen.

Deelnemers

De onderzoeksgroep bestond uit 263 kinderen; 190 kinderen hebben een Alles Kidzzz training ontvangen en 73 kinderen behoorden tot de conditiegroep. In totaal zijn 193 jongens en 70 meisjes onderzocht. Het merendeel van de kinderen had de Nederlandse etniciteit (63,5 procent). De overige kinderen (36,5 procent) was niet-Nederlands. Een kind werd benoemd als 'immigrant' als het kind of één van de ouders was geboren in een ander land dan Nederland. Als zowel het kind en de ouders waren geboren in Nederland, werd het kind beschouwd als 'Nederlands'. De gemiddelde leeftijd van de kinderen was tien jaar ($SD = .50$). Daarnaast hebben er 199 moeders en 130 vaders deelgenomen aan het onderzoek.

Interventie

De kindtraining Alles Kidzzz is een sociale vaardigheidstraining voor kinderen met externaliserende gedragsproblemen. De interventie heeft als doel het externaliserend gedrag van kinderen, die sterk agressief gedrag vertonen, te verminderen. De training bestaat uit acht individuele bijeenkomsten van 45 minuten en wordt wekelijks op de basisschool onder reguliere lestijden uitgevoerd. De ouders en leerkrachten ontvangen respectievelijk 'ouderpost' en 'leerkrachtenpost', waarin de voortgang van de training wordt besproken. Daarnaast vinden er drie gesprekken plaats met de ouders en leerkracht; een kennismakingsgesprek, een tussenevaluatie en een eindevaluatie.

De training bestaat uit twee fases. De eerste fase omvat bijeenkomst 1 tot en met 3, waarin de trainer het kind beter leert kennen. Na afloop van deze fase maakt de trainer een competentieanalyse; in deze analyse worden de sterke en minder sterke vaardigheden van het kind uiteengezet. Na de derde bijeenkomst vindt de tussenevaluatie plaats en hieruit volgt een handelingsplan voor de tweede helft van de training. Het kind ondertekent samen met de trainer een contract, waarin het beoogde doel van het kind centraal staat. Hierna start de tweede fase, die bestaat uit bijeenkomst 4 tot en met 8. De trainer maakt het programma passend door vijf van de negen programmaonderdelen te kiezen die aansluiten bij de behoeften van het kind.

Meetinstrumenten

Het prosociaal gedrag van het kind werd gemeten met behulp van de Matson Evaluation of Social Skills with Youngsters (MESSY) (Matson, Rotatori, & Helsel, 1983). De vragenlijst voor ouders bestond uit 20 items, waar ouders op een 5-puntschaal aangaven in hoeverre het kind zich

prosociaal gedrag in sociale interacties in de afgelopen twee weken (bijvoorbeeld 'loopt naar anderen toe om een gesprek te beginnen' en 'speelt mee met andere kinderen'). Het prosociaal gedrag van het kind werd gemeten aan de hand van de somscore van alle items. De schalen van zowel de vader als de moeder bleken betrouwbaar. Cronbach's Alpha van de MESSY volgens vader was op $T_1 = .90$, $T_2 = .90$ en $T_3 = .94$. Cronbach's Alpha van de MESSY volgens moeder was op $T_1 = .90$, $T_2 = .90$ en $T_3 = .92$. En Cronbach's Alpha van de MESSY van beide ouders was op $T_1 = .92$, $T_2 = .91$ en $T_3 = .95$. De schalen van vader en moeder zijn samengevoegd tot een ouderschaal. In totaal hebben 199 moeders, 130 vaders en 213 ouders deelgenomen aan het onderzoek. Het prosociaal gedrag van het kind volgens het kind werd gemeten met behulp van de Vragenlijst Sociale Vaardigheden en Jongeren (VSVJ). Deze items zijn ontleend aan de MESSY. De vragenlijst voor kinderen bestond uit 15 items, waar kinderen op een 5-puntschaal aangaven in hoeverre het item bij hen paste (bijvoorbeeld 'ik vrolijk een vriend(in) op die verdrietig is' en 'ik voel me blij wanneer iemand iets goed doet'). Cronbach's Alpha van de VSVJ volgens het kind was op $T_1 = .84$, $T_2 = .88$ en $T_3 = .88$, wat duidt op een hoge betrouwbaarheid.

De Alabama Parenting Questionnaire (APQ) meet de ouderlijke betrokkenheid (Frick, 1991). De ouderlijke betrokkenheid werd gemeten aan de hand van 10 items op een 5-puntschaal (bijvoorbeeld 'u doet spelletjes of andere leuke dingen met uw kind' en 'u gaat naar ouderavonden op school'). De ouders beoordeelden per item hoe vaak ze het genoemde gedrag vertoonden tegenover het kind. Cronbach's Alpha van de APQ van vader was op $T_1 = .75$, $T_2 = .68$ en $T_3 = .69$. Cronbach's Alpha van de APQ van moeder was op $T_1 = .71$, $T_2 = .76$ en $T_3 = .69$. Het meetinstrument is voor beide informanten voldoende betrouwbaar.

De verwachtingen van ouders van de interventie werd gemeten met de Parent Expectancies for Therapy Scale (PETS) (Kazdin & Holland, 1991). Het instrument meet de mate waarin de ouder gelooft dat de interventie kan en zal helpen. De ouders in de interventiegroep konden aan de hand van een 6-puntschaal aangeven wat hun verwachtingen zijn van de training. Voorbeelditems zijn 'ik denk dat deze cursus/training de moeite waard is voor mijn kind' en 'ik denk dat mijn kind gemotiveerd is voor deze cursus/training'. Cronbach's Alpha van de PETS van vader was op $T_1 = .80$ en op $T_2 = .88$ en Cronbach's Alpha van de PETS van moeder was op $T_1 = .86$ en op $T_2 = .88$. Voor beide informanten is de Cronbach's Alpha van de PETS hoog, wat een hoge betrouwbaarheid aangeeft.

Statistische analyse

De data is met behulp van kwantitatief onderzoek verkregen en geanalyseerd. Op basis van de aangemaakte schalen is met behulp van independent samples t-test onderzocht of de gemiddelden van de interventiegroep en controle groep significant van elkaar verschilden. Vervolgens werd nagegaan in hoeverre prosociaal gedrag, ouderlijke betrokkenheid en verwachtingen met elkaar correleerden op tijdstip 1. Nadat de correlaties waren uitgevoerd, is met Ancova's achterhaald in hoeverre de training effect had op het prosociaal gedrag van de kinderen in de twee conditiesgroepen. Om na te gaan of ouderlijke betrokkenheid van invloed was op het effect van de training, zijn ook Ancova's uitgevoerd.

Ten slotte zijn er regressieanalyses uitgevoerd om te onderzoeken of verwachtingen van ouders gerelateerd waren aan een verbetering van prosociaal gedrag.

Resultaten

Beschrijvende statistiek

In tabel 1 staat een weergave van de gemiddelden, standaarddeviaties en aantallen van de metingen van prosociaal gedrag, ouderlijke betrokkenheid en verwachtingen die ouders van de interventie hadden op de drie tijdstippen T1 (voormeting), T2 (nameting) en T3 (follow-up). De interventie en controle groep verschillen na randomisatie niet significant van elkaar op T1 op de afhankelijke variabele prosociaal gedrag volgens kind, moeder, vader en ouders. Ook zijn er op T1 geen verschillen tussen experimentele en controlegroep op de predictorvariabele ouderlijke betrokkenheid van moeder en vader. De samenhang tussen de variabelen prosociaal gedrag volgens de respondenten, ouderlijke betrokkenheid van moeder en vader en voor de interventiegroep de verwachtingen die ouders hebben van de training staan in correlatietabel 2. De ouderlijke betrokkenheid van moeder is gerelateerd aan het prosociaal gedrag volgens moeder ($r = .28, p < .05$) en ouders ($r = .26, p < .05$). De ouderlijke betrokkenheid van vader is gerelateerd aan het prosociaal gedrag volgens moeder ($r = .21, p < .01$), vader ($r = .42, p < .05$) en ouders ($r = .39, p < .05$). In de interventiegroep zijn de verwachtingen die moeders en vaders hebben van de training niet gerelateerd aan de mate waarop zij of hun partner betrokken zijn bij hun kind of aan de mate van het prosociaal gedrag van het kind volgens de verschillende informanten.

Effect training op prosociaal gedrag en moderatie sekse en etniciteit

Korte termijn effect. Allereerst werd nagegaan of een Alles Kidzzz training leidt tot een verbetering van het prosociaal gedrag van kinderen op de korte termijn. Na het uitvoeren van een Ancova bleek dat het prosociaal gedrag op T1 de mate van prosociaal gedrag voorspelde op T2 volgens alle informanten. Het prosociaal gedrag voorspelde significant de mate van prosociaal gedrag op T2 volgens kind $F(1,250) = 124.65, p < .001$, moeder $F(1,157) = 138.73, p < .001$, vader $F(1, 79) = 34.69, p < .001$ en beide ouders $F(1, 167) = 108.17, p < .001$. Vervolgens bleek er geen hoofdeffect te zijn van de training op het prosociaal gedrag volgens kind $F(1, 250) = .01, p = .93$, moeder $F(1,157) = 1.55, p = .22$, vader $F(1, 79) = 2.73, p = .10$ en beide ouders $F(1,167) = .01, p = .91$. Voor alle informanten heeft de training geen effect op T2 wat betreft het prosociaal gedrag van kinderen. Het prosociaal gedrag verbetert wel op de korte termijn volgens alle informanten.

Lange termijn effect. Na het analyseren van de effecten op de korte termijn, werden ook de lange termijn effecten met betrekking tot het prosociaal gedrag van kinderen geanalyseerd. Het prosociaal gedrag op T1 voorspelde het prosociaal gedrag op T3 volgens kind $F(1, 239) = 99.69, p < .001$, moeder $F(1, 123) = 80.77, p < .001$, vader $F(1, 72) = 34.67, p < .001$ en beide ouders $F(1, 135) = 99.42, p < .001$. Een Ancova, waarbij T1 werd meegenomen als covariaat, liet geen hoofdeffect zien van de training op het prosociaal gedrag volgens kind $F(1, 239) = .17, p = .68$, moeder $F(1, 123) = 1.93, p = .17$, vader $F(1, 72) = .01, p = .92$ en beide ouders $F(1,135) = 1.21, p = .27$. Het lange termijn

effect geeft hetzelfde weer als het effect op de korte termijn. Ook op de lange termijn verbetert het prosociaal gedrag en het maakt niet uit of een kind wel of geen training heeft ontvangen.

Sekse. De sekse bleek op T2 geen significant effect te hebben op het prosociaal gedrag volgens kind $F(1,201) = .10, p = .75$, vader $F(1,77) = .34, p = .56$ en beide ouders $F(1,165) = 3.19, p = .08$. Sekse had wel een significant effect op het prosociaal gedrag volgens moeder op T2 $F(1,155) = 4.38, p = .04$. Hoewel meisjes niet significant verschilden van jongens na het uitvoeren van een t-toets, lijken meisjes ($M = 3.59, SD = .64$) op T2 meer vooruit te gaan op prosociaal gedrag dan jongens ($M = 3.49, SD = .57$) volgens moeder. Wanneer naar T3 werd gekeken bleek het geslacht van het kind geen significant effect te hebben op T3 volgens kind $F(1,192) = .25, p = .62$, moeder $F(1,121) = 2.22, p = .14$, vader $F(1,70) = 1.67, p = .20$ en beide ouders $F(1,133) = .42, p = .52$. Kortom de sekse van het kind heeft alleen effect op het prosociaal gedrag volgens moeders op de korte termijn. Voor de overige informanten heeft sekse geen effect op het prosociaal gedrag, zowel op de korte als lange termijn.

Etniciteit. Wat betreft etniciteit bleek er een hoofdeffect te zijn op prosociaal gedrag volgens het kind op T2, ongeacht conditiesgroep $F(1,248) = 4.35, p = .04$. Allochtone kinderen ($M = 3.77, SD = .68$) waren gemiddeld meer prosociaal dan autochtone kinderen ($M = 3.51, SD = .71$). Voor de overige informanten werden geen significante resultaten op T2 gevonden. Op T3 bleek etniciteit geen hoofdeffect te hebben op het prosociaal gedrag volgens alle informanten.

Effect training gecontroleerd voor ouderlijke betrokkenheid en moderatie sekse en etniciteit

Korte termijn effect. Nadat het effect van de training op de mate van het prosociaal gedrag is onderzocht, werd nagegaan in hoeverre ouderlijke betrokkenheid gerelateerd is aan de training en aan het prosociaal gedrag op T2. Het prosociaal gedrag op T1 volgens moeder, vader en beide ouders is meegenomen als covariaat op de nameting. De mate van betrokkenheid bleek geen significant effect te hebben op de training volgens moeder $F(1, 153) = 1.49, p = .23$ en vader $F(1, 78) = 2.71, p = .10$. De ouderlijke betrokkenheid van moeder was significant gerelateerd aan het prosociaal gedrag volgens moeder, ongeacht conditiesgroep $F(1, 153) = 4.01, p = .05$. De ouderlijke betrokkenheid van vader was niet significant gerelateerd aan het prosociaal gedrag volgens vader $F(1, 78) = .17, p = .68$. Daarna werd nagegaan in hoeverre ouderlijke betrokkenheid van zowel moeder als vader was gerelateerd aan het prosociaal gedrag volgens beide ouders op T2. De ouderlijke betrokkenheid van moeder had een significant effect op het prosociaal gedrag volgens beide ouders $F(1, 155) = 5.71, p = .02$, maar de ouderlijke betrokkenheid van vader liet geen significant effect zien $F(1, 101) = .49, p = .49$. Kortom, de mate van betrokkenheid van moeder en vader heeft geen invloed op het effect van de training op T2. Wel is de betrokkenheid van moeder gerelateerd aan het prosociaal gedrag volgens moeder en beide ouders. Daarbij maakt het niet uit of het kind een training heeft ontvangen.

Lange termijn effect. Het prosociaal gedrag op T1 volgens moeder en vader is meegenomen als covariaat op T3. Allereerst werd de ouderlijke betrokkenheid van moeder geanalyseerd. Het bleek dat de training geen hoofdeffect had $F(1, 120) = 1.33, p = .25$, maar er werd wel een hoofdeffect van ouderlijke betrokkenheid van moeder gevonden $F(1, 120) = 4.69, p = .03$. Vervolgens werd de ouderlijke betrokkenheid van vader onderzocht. Een Ancova liet geen hoofdeffect zien van de training

$F(1, 70) = .03, p = .875$ en de ouderlijke betrokkenheid van vader $F(1, 70) = .09, p = .77$. Tot slot werd nagegaan in hoeverre ouderlijke betrokkenheid van zowel moeder als vader gerelateerd is aan het prosociaal gedrag volgens beide ouders. De ouderlijke betrokkenheid van moeder $F(1, 124) = 3.27, p = .07$ en vader $F(1, 86) = .05, p = .82$ had geen significant effect op het prosociaal gedrag volgens beide ouders. Ook op de lange termijn heeft de mate van betrokkenheid van moeder en vader geen invloed op het effect van de training. Net als op de korte termijn is de betrokkenheid van moeder gerelateerd aan de mate van prosociaal gedrag volgens moeder.

Sekse. Op T2 bleek er een effect van sekse $F(1,151) = 5.57, p = .02$ te zijn op het prosociaal gedrag volgens moeder, wanneer ouderlijke betrokkenheid van moeder en het prosociaal gedrag volgens moeder op T1 werden meegenomen als covariaat. Ouderlijke betrokkenheid van moeder had, ongeacht conditiegroep, een significant effect op het prosociaal gedrag van jongens volgens moeder $F(1,112) = 7.64, p = .01$ maar voor meisjes werden geen significante effecten gevonden $F(1,37) = .019, p = .89$. Er was geen significant effect van sekse op het prosociaal gedrag volgens vader, wanneer ouderlijke betrokkenheid van vader en het prosociaal gedrag volgens vader op T1 werden meegenomen als covariaat $F(1,76) = .23, p = .63$. Als behalve voor het prosociaal gedrag volgens beide ouders op T1 ook werd gecontroleerd voor ouderlijke betrokkenheid van moeder op T1 bleek er een hoofdeffect voor sekse $F(1,153) = 4.62, p = .03$. Daarnaast werd een interactie-effect gevonden tussen de conditiegroep en sekse van het kind $F(1,153) = 3.93, p = .05$. In figuur 1 wordt het interactie-effect in een plot weergegeven. Het lijkt erop dat meisjes zowel in de interventiegroep ($M = 3.54, SD = .08$) als in de controle groep ($M = 3.76, SD = .12$) gemiddeld meer prosociaal gedrag vertonen op de nameting dan jongens. Toch verbetert het prosociaal gedrag van jongens in de interventiegroep ($M = 3.53, SD = .05$) meer dan jongens in de controle groep ($M = 3.41, SD = .08$) op T2. Sekse modereert het interventie-effect, waarbij jongens meer lijken te profiteren van de interventie als rekening wordt gehouden met de betrokkenheid van hun moeders. Ouderlijke betrokkenheid volgens moeder had ook een significant hoofdeffect op het prosociaal gedrag volgens beide ouders $F(1,114) = 9.84, p = .002$. Naarmate moeders meer betrokken zijn, zijn hun kinderen meer prosociaal op T2. Er was geen significant effect van sekse op het prosociaal gedrag volgens beide ouders, wanneer ouderlijke betrokkenheid van vader en het prosociaal gedrag volgens vader op T1 werden meegenomen als covariaat $F(1,99) = .26, p = .61$. Wanneer naar de lange termijn effecten werd gekeken van sekse bleek ouderlijke betrokkenheid van zowel moeder als vader geen significant effect te hebben op het prosociaal gedrag volgens moeder, vader en beide ouders.

Etniciteit. Voor zowel moeder als vader bleek etniciteit geen significant effect te hebben op de ouderlijke betrokkenheid en het prosociaal gedrag tijdens de nameting of follow-up meting.

Invloed verwachtingen op prosociaal gedrag in de interventiegroep en moderatie sekse en etniciteit

Korte termijn effect. De invloed van verwachtingen van de training van ouders op het prosociaal gedrag van het kind werd nagegaan met een lineaire regressieanalyse. Het bleek dat verwachtingen van moeder van de training geen significant effect voorspelden met betrekking tot het

prosociaal gedrag volgens kind $t(134) = .32, p = .75$, moeder $t(108) = .09, p = .93$ en beide ouders $t(110) = .17, p = .89$. De verwachtingen van vaders gaven geen significant effect op de mate van sociaal gedrag volgens kind $t(95) = .32, p = .75$, vader $t(61) = 1.37, p = .18$ en beide ouders $t(77) = .15, p = .59$. Opvallend is dat voor de groep ouders die allebei hun verwachtingen van de training op T1 hebben uitgesproken, er een significant effect werd ontdekt met betrekking tot de verwachtingen van vader op T1 $t(53) = .15, p = .03$ op het sociaal gedrag volgens vader.

Lange termijn effect. Het bleek dat verwachtingen van moeder van de training geen significant effect voorspelden op het sociaal gedrag volgens kind $t(128) = -.38, p = .70$, moeder $t(89) = -.67, p = .50$ en beide ouders $t(92) = .20, p = .66$ tijdens de follow-up meting. De verwachtingen die vaders hadden van de training gaven geen significant effect op de mate van sociaal gedrag volgens kind $t(89) = -1.48, p = .14$, vader $t(51) = 1.57, p = .12$. en beide ouders $t(65) = .19, p = .68$. Net als op de korte termijn bleek voor de groep ouders die allebei hun verwachtingen van de training hadden uitgesproken dat de verwachtingen van vader van de training een effect hebben op het sociaal gedrag volgens vader $t(45) = .00, p = .02$. Kortom de verwachtingen van de training van zowel moeder als vader voorspelden niet het sociaal gedrag op de lange termijn. Wanneer de verwachtingen van de training van zowel moeder als vader werden meegenomen, bleek dat de verwachtingen van vader het sociaal gedrag volgens vader voorspelden.

Sekse. Volgens alle informanten werden op de korte en lange termijn geen significante effecten gevonden voor sekse op het sociaal gedrag wanneer de verwachtingen van zowel moeder als vader werden meegenomen als onafhankelijke factor.

Etniciteit. Op de korte termijn bleek er alleen een effect van etniciteit te zijn op het sociaal gedrag volgens beide ouders, wanneer de verwachtingen van vader als onafhankelijke factor werd meegenomen $t(76) = .14, p = .03$. De verwachtingen van de training van vader en voorspelden het sociaal gedrag van autochtone kinderen volgens beide ouders $t(61) = .14, p = .001$. Op de lange termijn werden er geen effecten gevonden met betrekking tot etniciteit voor de verwachtingen van de training van zowel moeder als vader.

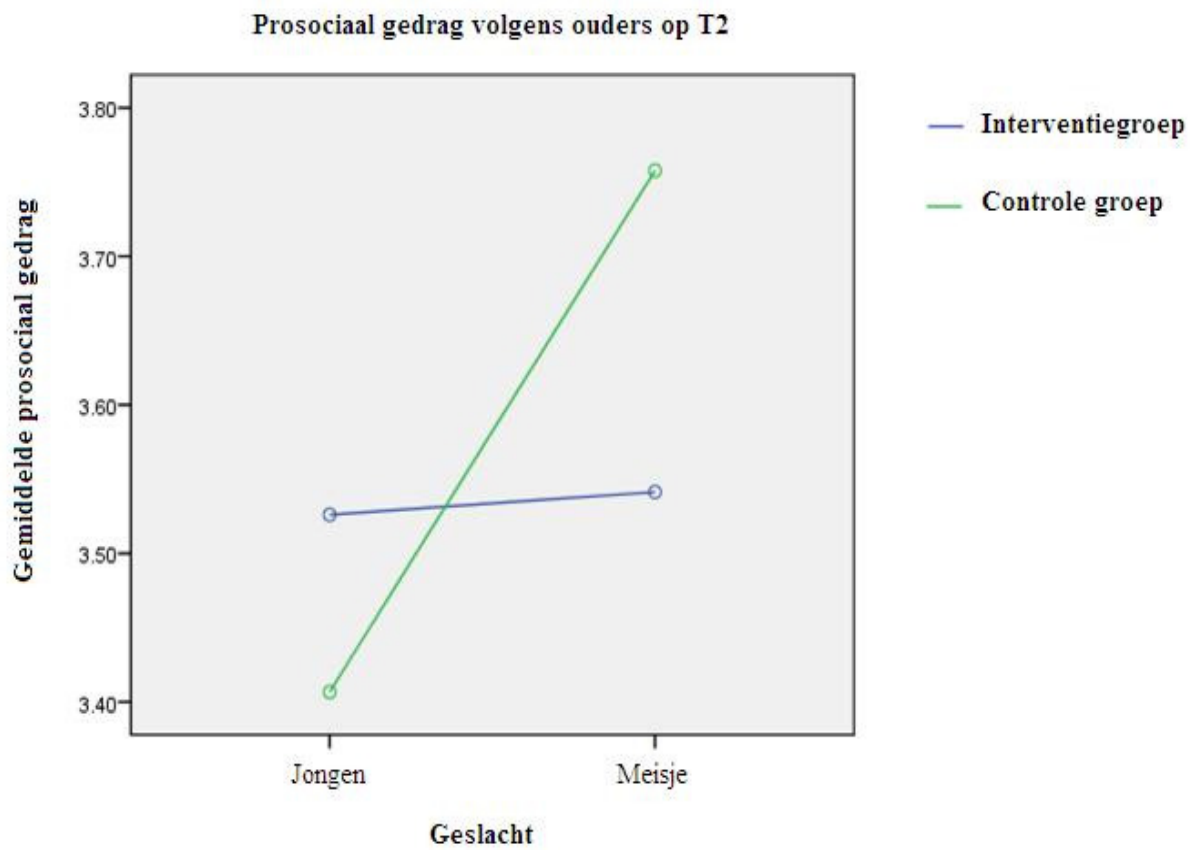
Tabel 1. Prosociaal gedrag, ouderlijke betrokkenheid en verwachtingen

	Interventiegroep (N = 190)			Controle groep (N = 73)		
	T ₁	T ₂	T ₃	T ₁	T ₂	T ₃
	M (SD) N	M (SD) N	M (SD) N	M (SD) N	M (SD) N	M (SD) N
Prosociaal gedrag volgens kind	3.41 (.67) 189	3.58 (.73) 186	3.59 (.67) 177	3.56 (.56) 69	3.67 (.63) 72	3.72 (.57) 70
Prosociaal gedrag volgens moeder	3.33 (.65) 147	3.51 (.59) 124	3.61 (.64) 102	3.50 (.52) 52	3.54 (.56) 46	3.63 (.63) 35
Prosociaal gedrag volgens vader	3.37 (.58) 103	3.48 (.55) 71	3.68 (.63) 63	3.31 (.93) 27	3.59 (.57) 24	3.68 (.67) 20
Prosociaal gedrag volgens ouders	3.36 (.60) 159	3.51 (.56) 131	3.60 (.61) 111	3.42 (.57) 54	3.59 (.55) 48	3.61 (.61) 36
Ouderlijke betrokkenheid van moeder	3.96 (.44) 144	4.01 (.48) 121	4.08 (.42) 102	3.98 (.47) 51	4.00 (.45) 44	4.10 (.36) 35
Ouderlijke betrokkenheid van vader	3.69 (.47) 101	3.73 (.43) 72	3.77 (.41) 63	3.58 (.58) 26	3.75 (.34) 23	3.75 (.44) 20
Verwachtingen van moeder	4.93 (.88) 140	4.69 (.98) 121				
Verwachtingen van vader	4.76 (.70) 100	4.58 (.87) 72				

Tabel 2. Correlaties prosociaal gedrag, ouderlijke betrokkenheid en verwachtingen op tijdstip 1

	N	1	2	3	4	5	6	7
1. Prosociaal gedrag volgens kind	258	-						
2. Prosociaal gedrag volgens moeder	199	.31**	-					
3. Prosociaal gedrag volgens vader	130	.19*	.43**	-				
4. Prosociaal gedrag volgens ouders	213	.29**	.91**	.88**	-			
5. Ouderlijke betrokkenheid van moeder	195	-.02	.28**	.17	.26**	-		
6. Ouderlijke betrokkenheid van vader	127	.04	.21*	.42**	.39**	.17	-	
7. Verwachtingen van moeder	140	-.10	-.09	-.08	-.12	-.10	-.13	-
8. Verwachtingen van vader	100	-.07	.02	-.12	-.09	-.23	-.19	.44**

* $p < .05$ ** $p < .01$

Figuur 1. Interactie-effect conditiegroep en sekse van het kind voor prosociaal gedrag volgens ouders op T2

Discussie

Het doel van deze studie was na te gaan of de preventieve training Alles Kidzzz voor kinderen met externaliserend probleemgedrag leidt tot het vergroten van prosociaal gedrag. Daarbij is gekeken of ouderlijke betrokkenheid en verwachtingen die ouders hebben van een training van invloed zijn op de mate van prosociaal gedrag van kinderen.

Effect van de training

Ten eerste is nagegaan of een Alles Kidzzz training leidt tot een verbetering van prosociaal gedrag van kinderen. Op basis van de literatuur waren er verschillende verwachtingen voor de relatie tussen een preventieve interventie en het prosociaal gedrag van kinderen. Enerzijds zou het kunnen dat prosociaal gedrag in beide conditiesgroepen toeneemt. Anderzijds kan het zijn dat het prosociaal gedrag van kinderen in de interventiegroep meer verbetert dan dat van kinderen in de controlegroep. Onze resultaten laten zien dat het prosociaal gedrag van zowel kinderen in de interventiegroep als in de controle groep verbetert. Alles Kidzzz heeft dus geen effect op het vergroten van prosociaal gedrag, maar de toename van prosociaal gedrag lijkt een gevolg te zijn van rijping. Eisenberg et al. (1998) ondersteunen deze resultaten, want zij veronderstellen dat prosociaal gedrag toeneemt naarmate een kind ouder wordt. Volgens hen is een toename in de ontwikkeling van prosociaal gedrag kenmerkend voor de sociale ontwikkeling van kinderen.

Uit de resultaten blijkt dat prosociaal gedrag op de voormeting het prosociaal gedrag op de nameting voorspelt. Kinderen die op de voormeting meer prosociaal gedrag vertonen zullen dit ook op de nameting doen. Fabes en collega's (1999) ondersteunen deze resultaten gedeeltelijk. Zij stellen dat prosociaal gedrag tijdens de adolescentiefase stabiel blijft. Ook Nantel-Vivier en collega's (2009) impliceren dat de mate van prosociaal gedrag bij de meerderheid van de kinderen in de leeftijd van 10 tot en met 15 jaar niet stijgt, wat betekent dat prosociaal gedrag stabiel blijft. In onze resultaten is de stabiliteit van prosociaal gedrag in een periode van maximaal tien maanden onderzocht, waardoor dit niet gegeneraliseerd kan worden naar de adolescentiefase die een langere tijdsperiode omvat.

Opmerkelijk is dat meisjes, ongeacht de conditiesgroep, op de nameting meer vooruit gaan in het prosociaal gedrag dan jongens volgens moeder. In het onderzoek van Frey et al. (2005) waren meisjes in de interventiegroep meer coöperatief en minder agressief dan jongens. Volgens Eisenberg et al. (1998) laten meisjes vaker meer prosociaal gedrag zien dan jongens. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat meisjes gemakkelijker een meer samenwerkende strategie aannemen dan jongens, wat als prosociaal gedrag wordt gezien (Frey et al., 2005). Russel, Hart, Robinson en Olsen (2003) stellen eveneens dat meisjes meer prosociaal zijn dan jongens. Omdat het in onze studie om agressieve meisjes gaat, zouden we een ander resultaat verwachten in vergelijking tot studies die zowel agressieve als niet-agressieve meisjes hebben opgenomen in de onderzoeksgroep. Desondanks worden agressieve meisjes in onze studie ook prosocialer, wat zou kunnen wijzen op een algemeen rijpingsproces dat meisjes prosocialer worden dan jongens.

Wanneer we kijken naar etniciteit laten de resultaten zien dat ongeacht conditiegroep allochtone kinderen meer prosociaal worden dan autochtone kinderen op de korte termijn. Dit verschil zou verklaard kunnen worden door een discrepantie in opvattingen in wat gezien wordt als prosociaal gedrag. Weisz en Eastman (1995, zoals beschreven in Stevens et al. 2005) stellen dat cultuurverschillen in verwachtingen en waarden met betrekking tot kinderen kunnen leiden tot verschillende beoordelingen van gedrag. Hierdoor kunnen allochtone en autochtone kinderen prosociaal gedrag anders hebben beoordeeld, waardoor dit verschil in prosociaal gedrag is ontstaan.

Ouderlijke betrokkenheid

Ten tweede hebben we onderzocht of ouderlijke betrokkenheid van invloed is op een toename van prosociaal gedrag van kinderen. De resultaten wijzen in de richting dat de betrokkenheid van moeder gerelateerd is aan de mate van prosociaal gedrag volgens moeder en beide ouders op de korte termijn. Het maakt daarbij niet uit of kinderen wel of geen training hebben ontvangen. Op de lange termijn is de ouderlijke betrokkenheid van moeder ook gerelateerd aan het prosociaal gedrag volgens moeder. Hallmark Kerr en collega's (2003) ondersteunen deze resultaten gedeeltelijk, want volgens hen is de mate van ouderlijke betrokkenheid gerelateerd aan het prosociaal gedrag van kinderen. Het is echter onduidelijk of deze ouderlijke betrokkenheid van moeder, vader of beide ouders is. Uit onze resultaten blijkt dat enkel moederlijke betrokkenheid gerelateerd is aan het prosociaal gedrag van kinderen.

Op de korte termijn blijkt er een hoofdeffect te zijn van sekse op het prosociaal gedrag volgens moeder, als er rekening werd gehouden met ouderlijke betrokkenheid van moeder en het prosociaal gedrag volgens moeder op de voormeting. Ouderlijke betrokkenheid van moeder heeft effect op het prosociaal gedrag van jongens volgens moeder. Daarnaast blijkt sekse ook een hoofdeffect te hebben als het prosociaal gedrag volgens beide ouders wordt gecontroleerd voor ouderlijke betrokkenheid van moeder. Tevens is er een interactie-effect gevonden tussen de conditiegroep en sekse van het kind. Opvallend is dat meisjes op de nameting meer prosociaal gedrag volgens beide ouders vertonen dan jongens, zowel in de interventiegroep als in de controle groep. Toch verbetert het prosociaal gedrag van jongens die een training hebben ontvangen meer dan jongens in de controle groep op de nameting. Jongens lijken dus meer te profiteren van de interventie als rekening wordt gehouden met de betrokkenheid van hun moeders. Deze ontwikkeling geldt niet voor meisjes, aangezien meisjes in de controle groep gemiddeld hoger scoren op prosociaal gedrag dan meisjes die deel uitmaakten van de interventiegroep.

Voor alle informanten blijkt etniciteit geen effect te hebben op de mate van ouderlijke betrokkenheid en het prosociaal gedrag tijdens de nameting en follow-up meting.

Verwachtingen van de training

Ten derde is de invloed van verwachtingen van de training op het prosociaal gedrag van kinderen in de interventiegroep nagegaan. Uit de resultaten blijkt dat de individuele verwachtingen die ouders hebben van de training niet gerelateerd zijn aan het prosociaal gedrag van kinderen. Opvallend

is dat voor de groep ouders die allebei hun verwachtingen van de training hebben uitgesproken, er wel een significant effect is ontdekt met betrekking tot de verwachtingen van vader op het prosociaal gedrag volgens vader zowel op de korte als lange termijn. Dit geldt dus specifiek voor de groep vaders die samen met hun vrouw betrokken was bij de training.

Wat betreft sekse hebben we geen effecten gevonden, maar etniciteit bleek op de korte termijn wel een effect te hebben op het prosociaal gedrag volgens beide ouders wanneer de verwachtingen van vader van de training werden meegenomen. De verwachtingen van vader van de training en het prosociaal gedrag volgens beide ouders voorspelden het prosociaal gedrag volgens beide ouders van autochtone kinderen. Onze resultaten ondersteunen gedeeltelijk onze beredenering die gebaseerd is op de bevindingen van Frank & Frank (1991, zoals beschreven in Nock et al., 2001). Deze auteurs stellen namelijk dat wanneer cliënten geloven dat een interventie de moeite waard is, de kans groter is dat zij in behandeling blijven en grotere veranderingen bereiken dan cliënten die deze verwachtingen niet hebben. In navolging op deze bevindingen was onze hypothese dat, wanneer ouders hogere verwachtingen hebben van een interventie, dit ertoe kan leiden dat ouders meer betrokken zijn bij hun kinderen en dus ook bij de Alles Kidzzz training. Dit zou als effect kunnen hebben dat het prosociaal gedrag van kinderen toeneemt. De verwachtingen die vaders hebben van de training hebben alleen effect op het prosociaal gedrag volgens vader als beide ouders de verwachtingen hebben ingevuld over de training. Een verklaring voor deze verschillende uitkomsten kan zijn dat het onderzoek van Frank en Frank (1991) gericht is op cliënten die een behandeling ondergaan. In onze studie zijn de verwachtingen die ouders hebben van Alles Kidzzz nagegaan. De verwachtingen van kinderen over Alles Kidzzz zijn niet onderzocht, zoals dit wel bij de cliënten zelf is gedaan in het onderzoek van Frank en Frank (1991). Een andere mogelijke verklaring is dat kinderen door de leerkrachten zijn geselecteerd en aangemeld. Ouders waren dus niet primair gemotiveerd voor de training, waardoor zij mogelijk minder verwachtingen hadden van de training.

Veelal maken trainingen of programma's gebruik van ouderlijke betrokkenheid door ouders een oudertraining aan te bieden. McCart, Priester, Davies en Azen (2006) hebben in een meta-analyse de Behavioral Parenting Training (BPT) en de Cognitive-Behavioral Therapy met elkaar vergeleken. Het blijkt dat de BPT een sterker effect heeft voor kinderen op de kleuterschool of basisschool en de CBT een sterker effect heeft voor adolescenten (McCart et al., 2006). Echter, deze uitkomsten zijn specifiek voor interventies gericht op het verminderen van externaliserende gedragsproblemen en McCart en collega's (2006) geven niet aan of kinderen ook meer prosociaal gedrag vertonen na deze interventies. In deze studie hebben ouders niet deelgenomen aan een oudertraining, maar er werd wel van ouders verwacht dat zij ouderpost invulden, contact hadden met de trainer en aanwezig waren bij het kennismakingsgesprek en de tussen- en eindevaluatie. De ouderlijke betrokkenheid bij Alles Kidzzz is dus laagdrempeliger, waardoor ouders eerder betrokken kunnen raken bij de training van hun kind.

Sterke kanten en beperkingen van het onderzoek

Samenvattend blijkt dat Alles Kidzzz geen effect heeft op het verbeteren van sociaal gedrag van kinderen met externaliserend probleemgedrag. Desondanks ondersteunt deze studie andere onderzoeken (Eisenberg et al., 1998; Eisenberg et al., 1999; Fabes et al., 1999) waaruit blijkt dat het sociaal gedrag toeneemt naarmate kinderen ouder worden. Echter, dit wil niet zeggen dat kinderen met externaliserend probleem gedrag, ook minder agressief worden als hun sociaal gedrag verbetert.

Een sterk punt aan dit onderzoek is de grote diverse onderzoeksgroep; er is rekening gehouden met sekse en etniciteit, waardoor alle groepen vertegenwoordigd zijn. Daarnaast worden zowel moeders als vaders meegenomen in het onderzoek en is de mate van sociaal gedrag bij alle respondenten nagegaan. De schalen van het sociaal gedrag volgens moeder en vader zijn samengevoegd tot een ouderschaal, waardoor de oudergroep in grootte is toegenomen en daardoor de statistische power in de analyses (De Vocht, 2008). Een laatste sterke kant van deze studie is het feit dat de verwachtingen van ouders over de training zijn meegenomen in het onderzoek. Volgens Nock et al. (2001) voorspellen de verwachtingen van ouders de latere deelname aan een therapie. Tijdens een behandeling kan het contact met ouders van invloed zijn op de lopende verwachtingen en factoren zoals trouw zijn aan de therapie, opkomst en een therapeutische verandering (Nock et al., 2001). Het verkrijgen van meer inzicht in de verwachtingen die ouders hebben van een training, kan mogelijk leiden tot grotere gedragsveranderingen.

Een kanttekening aan deze studie is dat de mate van sociaal gedrag gebaseerd is op zelfrapportages. Frey en collega's (2005) hebben in hun onderzoek naast leerkrachtrapportages en zelfrapportages van kinderen ook gebruik gemaakt van directe observaties. Ouders hebben met behulp van vragenlijsten aangegeven in welke mate zij betrokken zijn bij hun kind, maar in hoeverre het kind en de leerkracht de mate van ouderlijke betrokkenheid ervaren is niet meegenomen.

Een aanbeveling voor toekomstig onderzoek is om een oordeel van onafhankelijke informanten op te nemen in het onderzoek, waardoor het gedrag van het kind vanuit meerdere invalshoeken onderzocht wordt. Tevens is het van belang dat interventies in de toekomst meer gericht zijn op de mate van betrokkenheid van moeders bij hun kinderen, want deze factor speelt een aannemelijke rol in de toename van sociaal gedrag van kinderen met externaliserende gedragsproblemen. Daarbij is het van belang dat er in de nabije toekomst meer onderzoek wordt gedaan naar het effect van interventies op het sociaal gedrag van kinderen.

Dankzij deze studie is er een duidelijk beeld geschetst van de ontwikkeling van sociaal gedrag bij kinderen met externaliserende gedragsproblemen. Kinderen zullen hoe dan ook sociaal worden naarmate zij ouder worden, zonder dat zij daarvoor aan een training zoals Alles Kidzzz hoeven deel te nemen. Het is van belang dat wetenschappers meer kennis krijgen van de wijze waarop de betrokkenheid van moeders van invloed is op het sociaal gedrag van kinderen met externaliserend probleemgedrag en op welke manier de betrokkenheid van moeders gestimuleerd kan worden.

Literatuur

- Achenbach, T. M. (1991). *Manual for Teacher's Report Form and 1991 Profile*. Burlington, VT: University of VT.
- Broidy, L. M., Nagin, D. S., Tremblay, R. E., Bates, J. E., Brame, B., Dodge, K. A., Fergusson, D., Horwood, J. L., Loeber, R., Laird, R., Lynam, D. R., Moffit, T. E., Pettit, G. S., & Vitaro, F. (2003). Developmental trajectories of childhood disruptive behaviors and adolescent delinquency: A six-site, cross-national study. *Developmental Psychology, 39*, 222-245. doi: 10.1037/0012-1649.39.2.222
- Bukowski, W. M., Brendgen, M., & Vitaro, F. (2007). Peers and socialization. Effects on externalizing and internalizing problems. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (red.), *Handbook of socialization. Theory and research* (p. 355-381). New York, NY: The Guilford Press.
- Deković, M., Janssens, J. M. A. M., & Van As, N. M. C. (2003). Family predictors of antisocial behavior in adolescence. *Family Process, 42*, 223-235.
- De Vocht, A. (2008). *Basishandboek SPSS 16 voor Windows*. Utrecht: Bijleveld Press.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., & Spinrad, T. L. (1998). Prosocial development. In W. Damon, R. M. Lerner, & N. Eisenberg (red.), *Handbook of child psychology* (p. 701-778). New Jersey, NJ: John Wiley & sons Inc.
- Eisenberg, N., Guthrie, I. K., Murphy, B. C., Shephard, S. A., Cumberland, A., & Carlo, G. (1999). Consistency and development of prosociale dispositions: A longitudinal study. *Child Development, 70*, 1360-1372.
- Fabes, R. A., Carlo, G., Kupanoff, K., & Laible, D. (1999). Early adolescence and prosocial/moral behavior I: The role of individual processes. *The Journal of Early Adolescence, 19*, 5-16. doi: 10.1177/0272431699019001001
- Fantuzzo, J., Tighe, E., & Childs, S. (2000). Family involvement questionnaire: A multivariate assessment of family participation in early childhood education. *Journal of Educational Psychology, 92*, 367-376.
- Frey, K. S., Hirschstein, M. K., & Guzzo, B. A. (2000) Second step: Preventing aggression by promoting social competence. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 8*, 102-112. doi: 10.1177/10634266000800206
- Frey, K. S., Nolen, S., B., Van Schoiack Edstrom, L., & Hirschstein, M. K. (2005). Effects of a school-based social-emotional competence program: Linking children's goals, attributions, and behavior. *Journal of Applied Developmental Psychology, 26*, 171-200. doi: 10.1016/j.appdev.2004.12.002
- Frick, P. J. (1991). *The Alabama Parenting Questionnaire*. Unpublished instrument. University of Alabama.
- Frick, P. J., Christian, R. E., & Wootton, J. M. (1999). Age trends in the association between parenting practices and conduct problems. *Behavior Modification, 23*, 106-128.

- Grolnick, W. S., & Slowiaczek, M. L. (1994). Parents' involvement in children's schooling: A multidimensional conceptualization and motivational model. *Child Development, 65*, 237-252.
- Grossman, D. C., Neckerman, H. J., Koepsell, T. D., Liu, P. Y., Asher, K. N., Beland, K., Frey, K., & Rivara, F. P. (1997). Effectiveness of a violence prevention curriculum among children in elementary school: A randomized controlled trial. *Journal of the American Medical Association, 277*, 1605-1611.
- Hallmark Kerr, M., Beck, K., Down Shattuck, T., Kattar, C., & Uriburu, D. (2003). Family involvement, problem and prosocial behavior outcomes of Latino youth. *American Journal of Youth Behavior, 27*, S55-S65.
- Hastings, P. D., Utendale, W. T., & Sullivan, C. (2007). The socialization of prosocial development. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (red.), *Handbook of socialization. Theory and research* (p. 638-664). New York, NY: The Guilford Press.
- Hay, D. F., & Pawlby, S. (2003). Prosocial development in relation to children's and mothers' psychological problems. *Child Development, 74*, 1314-1327.
- Kazdin, A. E., & Holland, L. (1991). Parent expectancies for therapy scale. New Haven, CT: Yale University.
- Kohl, G. O., Lengua, L. J., & McMahon, R. J. (2000). Parent involvement in school conceptualizing multiple dimensions and their relations with family and demographic risk factors. *Journal of School Psychology, 38*, 501-523.
- Kruuk, A., & Hüdepohl, M. (2007). *Handleiding Alles Kidzzz; Een preventief programma voor kinderen met externaliserende gedragsproblemen*. Reinier van Arkel Groep: Den Bosch.
- Lochman, J. E., & Wells, K. C. (2002). The coping power program at the middle-school transition: Universal and indicated prevention effects. *Psychology of Addictive Behaviors, 16*, S40-S54.
- Lochman, J. E., & Wells, K. C. (2004). The coping power program for preadolescent aggressive boys and their parents: Outcome effects at the 1-year follow-up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 72*, 571-578. doi: 10.1037/0022-006x.72.4.571
- Loeber, R., Farrington, D. P., & Petechuk, D. (2003). Child delinquency: Early intervention and prevention. *Child Delinquency Bulletin Series, 1-19*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, OJJDP.
- Matson, J. L., Rotatori, A. F., & Helsel, W. J. (1983). Development of a rating scale to measure social skills in children: The Matson Evaluation of Social Skills with Youngsters (MESSY). *Behavior research and therapy, 21*, 335-340.
- McCart, M. R., Priester, P. E., Davies, W. H., & Azen, R. (2006). Differential effectiveness of behavioral parent-training and cognitive-behavioral therapy for antisocial youth: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology, 34*, 527-543. doi: 10.1007/s10802-006-9031-

- Nantel-Vivier, A., Kokko, K., Caprara, G. V., Pastorelli, C., Gerbino, M. G., Paciello, M., Côté, S., Pihl, R. O., Vitaro, F., & Tremblay, R. E. (2009). Prosocial development from childhood to adolescence: A multi-informant perspective with Canadian and Italian longitudinal studies. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *50*, 590-598. doi: 10.1111/j.1469-7610.2008.02039.x
- Nelson, D. A. & Crick, N. R. (1999). Rose colored glasses: Examining the social information processing of prosocial young adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, *19*, 17-38. doi: 10.1177/0272431699019001002
- Nock, M. K., Phil, M., & Kazdin, A. E. (2001). Parent expectancies for child therapy: Assessment and relation to participation in treatment. *Journal of Child and Family Studies*, *10*, 155-180. doi: 1062-1024/01/0600-0155\$19.50/0
- Russell, A., Hart, C. H., Robinson, C. C., & Olsen, S. F. (2003). Children's sociable and aggressive behaviour with peers: A comparison of the US and Australia, and contributions of temperament and parenting styles. *International Journal of Behavioral Development*, *27*, 74-86. doi: 10.1080/01650250244000038
- Ryan, S. M., Boxmeyer, C. L., Lochman, J. E. (2009). Influence of risk factors for child disruptive behavior on parent attendance at a preventive intervention. *Behavioral Disorders*, *35*, 41-52.
- Schaeffer, C. M., Petras, H., Ialongo, N., Masyn, K. E., Hubbard, S., Poduska, J., & Kellam, S. (2006). A comparison of girls' and boys' aggressive-disruptive behavior trajectories across elementary school: Prediction to young adult antisocial outcomes. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *74*, 500-510. doi: 10.1037/0022-006X.74.3.500
- Stevens, G. W. J. M., Pels, T. V. M., Vollebergh, W. A. M., Bengiarslan, I., Verhulst, F. C., & Crijnen, A. A. M. (2005). Emotionele problemen en gedragsproblemen bij Marokkaanse, Turkse en Nederlandse 4- tot 18-jarigen in Nederland. *Tijdschrift voor psychiatrie*, *47*, 779-786.
- Wilson, S. J., & Lipsey, M. W. (2007). School-based interventions for aggressive and disruptive behavior. Update of a meta-analysis. *American Journal of Preventive Medicine*, *33*, 130-143. doi: 10.1016/j.amepre.2007.04.011